

Rode draden van de burgerdialogen

De themadialogen waren georganiseerd naar zeven thema's, gedestilleerd uit de verkenningsdialogen waarin we in algemene zin naar kiem- en knelverhalen uit de coronacrisis hadden gevraagd. Elke themadialoog zoomde in op een onderwerp dat uit die eerste gesprekken naar voren was gekomen: gezondheid bijvoorbeeld, of natuur en milieu. Van iedere serie themadialogen is een apart rapport gemaakt met een samenvatting van de belangrijkste bevindingen.

In de praktijk bleek dat mensen zowel in hun zorgen als in hun oplossingen telkens dwarsverbanden maakten. Groen kwam bijvoorbeeld op veel plekken terug: natuurlijk bij 'natuur en milieu', maar ook bij een thema als 'gezondheid', 'geluk en ontspanning' en 'wonen en verkeer', omdat groen bijdraagt aan fijne buurten en aan bewegen (wat bijdraagt aan mentale en fysieke gezondheid). Een onderwerp als 'ontmoeten' popte ook overal op: het is zo'n wezenlijk onderdeel van het leven na de coronacrisis dat het op meerdere manieren aandacht verdient. In dit document vangen we de belangrijkste van die rode draden, over de thema's heen.

Als indeling houden we, net als bij de themadialoograpporten, de drie basisvragen uit de gesprekken aan.

1. Wat is er tijdens de coronacrisis in de knel gekomen en wat is er ontkiemd?
2. Hoe ziet de gewenste toekomst na de crisis eruit?
3. Wat zijn eerste stappen en concrete ideeën om hiernaar toe te werken?

We sluiten af met enkele procesobservaties.

1. Knel en kiemverhalen

Elke dialoog startte met de vraag wat er voor de deelnemers op het thema dat centraal stond in de knel was gekomen tijdens de coronacrisis, en wat er juist was ontkiemd aan positieve ontwikkelingen.

Dit leverde een grote diversiteit aan verhalen op, waarbij opviel dat mensen heel open vertelden over hun ervaringen. De inhoud van de verhalen verschilde logischerwijs per thema. Zo waren er aan de tafels over onderwerpen als **geluk en ontspanning of gezondheid** verhoudingsgewijs veel zeer persoonlijke verhalen van mensen over hoe zij bijvoorbeeld worstelden met depressieve gevoelens of het afscheid van dierbaren. Bij andere thema's, zoals **natuur en milieu of wonen en verkeer**, ging het ook meer over de samenleving als geheel.

Als grote gemene deler kunnen we zeggen dat veel **knelpunten** te maken hebben met:

- ontbreken van ontmoetingen en sociale contacten als gevolg van de corona maatregelen. Mensen missen daarbij de dichtbij-contacten maar ook de wat 'lossere' verbindingen met kennissen of mensen die je toevallig op straat of in het café tegenkomt.
- de beperking van de bewegingsvrijheid en de activiteiten die daardoor komen te vervallen - zoals sporten, winkelen, uitgaan, vakantie of uitjes... Er komt hierdoor een bepaalde mate van zorgeloosheid en spontaniteit in het gedrang.
- persoonlijke verliezen op allerlei vlak (verlies van dierbaren, achteruitgang van eigen (mentale) gezondheid, werk, inkomsten,...)
- zorgen om een toenemende tweedeling in de maatschappij: tussen groepen die echt zwaar geraakt worden door corona die het nog moeilijker krijgen en anderen bij wie het meevalt ('krijgen we geen winnaars en verliezers?'), maar ook de verharding in discussies en de sociale afstand tussen groepen.

Als het gaat om zaken die **ontkiemd** zijn dan zien we als rode draden:

- de creativiteit en veerkracht in de persoonlijke sfeer en in het land als geheel ('we kunnen meer dan we denken').
- bewustwording rond wat (of wie) echt belangrijk is in het eigen leven: meer rust (losbreken uit de 'prestatie maatschappij'), andere werk/privébalans, aandacht voor gezondheid, tijd voor buiten zijn in de natuur.
- bezinning op wat belangrijk is in de maatschappij en de wereld: klimaat, duurzaamheid, solidariteit, brede welvaart.

In veel verhalen kwamen **beide kanten van de medaille** terug. Soms zaten ze in een verhaal.

Denk aan mensen die:

- enthousiast zijn over het gegeven dat mensen zoveel meer naar buiten gaan om te wandelen en tegelijkertijd bezorgd zijn over de toegenomen druk op natuurgebieden.
- genieten van de ruimte die ontstaat door het thuiswerken en het aan de andere kant lastig vinden hun collega's niet te zien.

- het contact met brede familie en meer algemene kennissen missen en tegelijk genieten van de verdiepte band met het eigen gezin en de kleine kring daaromheen.
- geraakt zijn door de hulpvaardigheid die ze zien in hun eigen buurt, bijvoorbeeld als iemand ziek is, en zich daarnaast zorgen maken over de toenemende verharding en tweedeling in de maatschappij als geheel.

Andere keren zaten de twee kanten van de medaille in verhalen van **verschillende mensen**, zoals bijvoorbeeld:

- veertigers en vijftigers die genieten van de rust die ontstaat door het thuiswerken en het wegvallen van sociale contacten – en jongeren die tegen de muren van hun kamer oplopen of juist heel veel drukte in huis ervaren zonder plek om rustig te studeren, en er naar snakken om weer naar school te kunnen en weer uit te gaan.
- mensen die blij zijn met de ruimte in en om hun huis, en anderen die juist merken hoe klein ze wonen, hoe graag ze meer groen om zich heen willen en hoe moeilijk het is om een andere woning te vinden.
- jonge ouders die – ondanks de drukte die het thuiswerken en -onderwijs ook meebrengt – genieten van de extra tijd thuis met het gezin en anderen, zoals alleenstaanden of mensen die aan zelfisolatie doen in verband met een chronische aandoening, die een grote eenzaamheid ervaren.
- mensen die onverwacht nieuwe hobby's ontdekken en merken dat ze eigenlijk ook goed gedijen zonder alle prikkels, en anderen die juist het leven als een sleur zijn gaan ervaren.
- werknemers die hun werk wel zien wijzigen, maar voor wie qua inkomen of baan zekerheid niet veel verandert en mensen die hun werk zagen verdwijnen of moeten vechten om hun zaak open te houden.

En zo zouden we de lijst nog langer kunnen maken. De coronacrisis raakt iedereen, maar wel echt op een verschillende manier en met een verschillende intensiteit. Hoe het iemands leven beïnvloedt is afhankelijk van allerlei factoren zoals levensfase, leeftijd, woonomstandigheden, soort werk(verband), karakter, gezondheid...

2. De gewenste toekomst

De tweede vraag uit de dialogen was: wat verdient aandacht in de periode na de crisis? We begonnen bij de brede dromen en verlangens. Mensen deelden letterlijk een foto die past bij hun wensbeeld van de toekomst na corona. Vogels (als symbool voor vrijheid), natuur (groen, buiten) en mensen (met name mensen die samenkomen, elkaar ontmoeten) kwamen op veel van die beelden voorbij. En verder waren ze natuurlijk ook heel verschillend, omdat de onderwerpen zo verschilden. Toch zien we in die variatie vier rode draden terugkeren.

Anderen weer spontaan ontmoeten en de vrijheid en terug

Mensen willen ten eerste twee zaken heel graag terug:

- Elkaar weer kunnen ontmoeten – ook **spontaan**, binnen en buiten de eigen bubbel. Je familie en vrienden weer zien, met andere mensen op de werkvloer of school samen leren en werken, kennissen ontmoeten in het café, mensen die je niet kent zien op de markt of waar dan ook... En dan gezellig naast elkaar zitten, elkaar kunnen aanraken en kunnen lachen of bewegen zonder angst of terughoudendheid.
- Vrijheid voor jezelf en anderen om 'jezelf te zijn' en invulling te geven aan zaken die voor het eigen geluk bepalend zijn, bijvoorbeeld kunnen trouwen, weer naar festivals en reizen, maar ook: ruimte om jezelf te kunnen ontplooiën in onderwijs en werk, en voor de mensen die extra geraakt zijn (financieel, mentaal) in de coronacrisis: hulp om hun leven weer op te bouwen.

Bewustzijn van wat er echt toe doet in het leven vasthouden

De crisis heeft daarnaast veel mensen aan het denken gezet over wat belangrijk voor ze is, in hun eigen leven, maar ook in de maatschappij. Het gaat dan om zaken als het waarderen van aandacht en naar elkaar omkijken en voor elkaar zorgen, solidair zijn met anderen, een gezonde werk-privébalans, meer waardering voor de natuur en meer verantwoordelijkheid en betrokkenheid voelen voor de eigen leefomgeving: wijk en buurt. Die bewuste en betrokken levenshouding, of mindset, willen veel mensen bewaren. Dat draagt bij aan hun eigen geluk **en** aan de maatschappij.

Duurzamer en gezonder leven

Een derde thema waar men van droomt ligt op het vlak van gedrag. Bovengenoemde bewustwording en (her)waardering van zaken als rust en groen, gecombineerd met de negatieve effecten van de crisis op mentale en fysieke gezondheid van mensen, leidt ertoe dat men ook droomt van nieuw gedrag: 'groener' en gezonder. Als het aan de deelnemers ligt:

- bewegen straks meer mensen dan ooit in de buitenlucht: sporten in het park en wandelen in de natuur. Dat is niet alleen goed voor het lichaam, maar ook voor de geest en het biedt de mogelijkheid anderen te ontmoeten.
- combineren ze werk en thuis op een andere manier dan voorheen, waardoor een meer ontspannen tempo van leven ontstaat.
- eten mensen straks gezonder, duurzamer (vegetarisch) **en** lokaler.
- recyclen ze meer en ruimen (zwerf)afval op.

..om een paar van de belangrijkste concrete voorbeelden te noemen.

Een 'vernieuwd' Nederland?

De laatste groep van dromen en verlangens gaat over Nederland als geheel. De coronacrisis roept wensbeelden op als het gaat om de manier waarop we in dit land samen leven als burgers, de manier waarop we werken, recreëren en wonen. Dan gaat het om zaken als duurzaamheid (landbouw, voedsel, reizen), sociale cohesie (solidariteit, naar elkaar omkijken, ruimte voor diversiteit), natuur (groen in de wijk, ruim baan voor natuurgebieden) en gelijke kansen voor iedereen (op het gebied van economie, wonen). Sommige zaken sluimerden al voor corona – en zijn door de crisis versterkt of pregnanter naar voren gekomen. En mensen uiten de wens om er 'nu' wat aan te doen. Hier kwamen de grote thema's naar voren, waar de mensen die aan de dialogen deelnamen wel een steentje aan willen bijdragen. Er kwamen dan ook veel ideeën naar voren voor creatieve oplossingen – en bovenal uitte men daarbij de wens om mee te denken en doen en daarmee de vernieuwde versie van Nederland samen te maken, als overheid, bedrijfsleven, onderwijs én burgers.

3. Concrete ideeën en eerste stappen

De derde stap was om te kijken naar eerste stappen of ideeën: wat zien mensen als manieren om dichterbij de gewenste toekomst te komen?

Aan de ene tafel was het makkelijker om de doorstart naar ideeën te maken dan aan de andere. Bij sommige dialogen kwamen deelnemers al vanaf de start met ideeën voor de toekomst - een aantal **natuur en milieudialogen** waar verhoudingsgewijs veel mensen aan meededen met een 'groen' beroep sprong er in dat opzicht uit. Bij andere gesprekken, met name die waar mensen persoonlijk leed hadden uitgewisseld, was het delen van die ervaringen voor mensen op zich al een belangrijke meerwaarde van het gesprek. Om binnen het tijdsbestek van 2 uur dan ook direct naar oplossingen te zoeken was dan een grote stap. En met name bij de grote vraagstukken (zoals de woningmarkt, verdeling van welvaart of klimaat) voelen mensen zich ook al snel onmachtig als burger: 'hoe kunnen wij dat veranderen?' Desalniettemin zijn deelnemers in **alle** gesprekken hierover samen gaan nadenken. Er kwamen zowel grote lijnen uit als hele concrete voorbeelden (regelmatig ook initiatieven die al bestaan). Bovendien werd duidelijk dat men zowel een rol ziet voor zichzelf als voor de overheid.

De meeste ideeën waren natuurlijk specifiek voor het onderwerp dat in de dialoog centraal stond. Toch valt ook hier een aantal rode draden op, over de thema's heen.

Ontmoetingen organiseren

Het organiseren van mogelijkheden voor mensen om elkaar te ontmoeten (ook, of juist, buiten de eigen bubbel) kwam bij vrijwel ieder thema naar voren, met telkens een iets ander accent:

- omdat men die ontmoetingen gemist heeft en het belangrijk is ze weer te organiseren om het sociale weefsel over bubbels heen weer op te bouwen als de maatregelen voorbij zijn. Veel van de 'zwakkere' verbindingen die mensen hadden zijn helemaal weg komen te vallen, een kickstart om die weer op te bouwen is daarom volgens mensen welkom (bij **samen leven**, bijvoorbeeld).
- omdat die ontmoetingen op zich belangrijk zijn zodat mensen **elkaar kunnen ondersteunen** bij herstel: samen bewegen houdt je beter vol dan alleen, met elkaar praten haalt mensen uit hun isolement of kan helpen bij het verwerken van stress. (bij **geluk en ontspanning** en **gezondheid** bijvoorbeeld).

- omdat men tijdens de coronaperiode heeft ontdekt hoe waardevol het 'samen' is: samen bewegen, samen leren, samen werken... Dan is het inzetten op meer, of andere, ontmoetingen een vorm van **vernieuwing**: kantoorpanden zo inrichten dat het sociale daar de ruimte krijgt, in buurthuizen of horeca ruimte maken voor jongeren om samen te leren en studeren, (bij **werk en onderwijs**, bijvoorbeeld).

De transitie ondersteunen met momenten of rituelen

Het ondersteunen van de overgang van 'coronacrisistijd' naar de volgende fase komt bij een aantal dialogen terug. Het terugkeren naar 'het oude normaal' is iets waar mensen reikhalzend naar uitzien, en wat men tegelijkertijd ook spannend of niet vanzelfsprekend vindt. Hoe maken mensen weer contact over de grenzen van hun eigen kleine kring heen? Hoe geef je verlies en verdriet een plek? Zal de angst zomaar weer wegebben? Hoe wen je weer aan alle prikkels? Hoe herbouw je vertrouwen waar afstand is ontstaan, bijvoorbeeld door verschillen van mening over de maatregelen? Dit heeft volgens deelnemers de komende tijd extra aandacht nodig. Daarom kwam een aantal keren naar voren dat het misschien nodig is om overgangs-activiteiten te organiseren: een 'reconnect' festival voor studenten, een 'wendag' voor mensen die weer naar kantoor gaan, een ritueel of monument om te herdenken, gesprekken op school of elders om verlies en spanningen te verwerken.... Een aantal keren wordt daarbij genoemd dat kunstenaars een mogelijke rol kunnen vervullen.

Voortbouwen op de ideeën uit de samenleving: de toekomst samen maken

Voortbouwen op de ideeën en initiatieven in de samenleving die tijdens of door de coronatijd (of ervoor al) zijn ontstaan kwam ook regelmatig terug als idee **op zich**. Naast de inhoudelijke oplossingen die werden geopperd voor een bepaald vraagstuk, kwamen vrijwel altijd ook **proces-suggesties** voor hoe de overheid de creativiteit uit de samenleving (burgers, maar ook bedrijven en scholen) kan mobiliseren. Bijvoorbeeld door: subsidie te verstrekken aan sociale ondernemers of veelbelovende burgerinitiatieven, meer van dit soort dialoogtafels te organiseren (landelijk of lokaal), hackathons te organiseren... De veerkracht en creativiteit die tijdens de coronacrisis naar boven is gekomen kan zo worden vastgehouden en uitgebouwd.

Het lijkt er daarbij op dat mensen van de overheid vooral een initiërende, regulerende en faciliterende rol verwachten (denk aan: beleid maken, partijen zoals bedrijven en scholen stimuleren tot het nemen van verantwoordelijkheid, (burger)initiatieven versterken, campagnes over thema's

als gezonde voeding en aandacht voor elkaar). Ze willen zelf als burgers graag mee denken en doen (input leveren voor beleid, zelf initiatieven opzetten...). Op zijn minst hopen mensen daarbij op een overheid die 'luistert naar de samenleving', vaker nog houden ze een pleidooi voor een overheid die de creativiteit in de samenleving stimuleert en opzoekt, door mensen uit te nodigen om mee te denken en vooral ook door initiatieven uit de samenleving te stimuleren.

De lokale overheid is en voelt daarin heel dichtbij, met name als het gaat over thema's als ontmoeten en verbinden in de samenleving. Het gegeven dat de gesprekken werden voorgezeten door wethouders en burgemeesters konden mensen erg waarderen, en het resulteerde bovendien meer dan eens in een concreet initiatief. In een gemeente gaat men nu bijvoorbeeld fruitbomen planten om ontmoetingen over bubbels heen te stimuleren, een andere host gaat een post-coronadenktank gaan oprichten (met ook inwoners van buiten deze woonplaats als friskijkers) en in weer een andere dialoog ontstond het plan om in een lokale basisschool lessen over gezonde voeding te gaan opstarten met een lokale boer.

Vooraf bij de grotere thema's, zoals klimaat, welvaartsverdeling, gezondheid en wonen hoopt men daarnaast ook op visionair beleid en sterk leiderschap van de **landelijke** overheid.

4. Procesobservaties

Verbindende, motiverende, blikverruimende gesprekken

Als het gaat over de gesprekken valt in alle dialogen een aantal zaken op (mensen gaven die in de meeste gevallen ook terug aan het eind, bij het afscheid):

- Mensen krijgen energie van anderen ontmoeten 'buiten hun bubbel': andere verhalen en ervaringen vergroten hun blik en leefwereld. En het activeert ook de wens om te helpen. Je kunt bijvoorbeeld in abstracte zin weten dat er woningnood is onder jongeren: het verhaal van een jongere horen maakt dat er direct energie loskomt om **iets te doen**. En het gebeurde regelmatig dat mensen het een (soms licht confronterende) eye opener vonden om een inkijkje in de leefwereld van anderen te krijgen en te merken dat corona nog op een heel andere manier levens beïnvloedt. De grote verschillen tussen verschillende groepen werden zo ineens tastbaar en invoelbaar. Niet alleen het horen van andere verhalen had impact, ook het kunnen vertellen

van je eigen verhaal doet mensen goed – zeker bij ervaringen waar persoonlijk leed onder schuil gaat. Mensen waarderen het om gehoord te worden. En te weten dat ze niet de enige zijn, bijvoorbeeld.

- Deelnemers krijgen hoop en moed van de dialogen doordat het ook over ideeën en oplossingen gaat en omdat ze gelijkgestemden treffen. Dat het gesprek zo was opgebouwd dat het niet alleen ging over het uitwisselen van ervaringen en zorgen maar ook over het nadenken over de toekomst, gaf mensen inspiratie. Zelfs in de gesprekken waar deelnemers het lastig vonden om oplossingen te bedenken, was het praten erover bemoedigend.
- Mensen noemen opvallend vaak dat de dialogen zelf op zich al een manier zijn om te bouwen aan Nederland na de crisis. Het vraagt wel iemand die ze 'bij elkaar uitnodigt'. Mensen spraken hun waardering uit voor het initiatief, en ook vaak de hoop dat dit een vervolg krijgt – waarbij dan zoveel mogelijk 'iedereen' aan tafel wordt genodigd.

Het is hierbij belangrijk aan te tekenen dat vooral gemotiveerde mensen aan tafel zaten: het overgrote deel gaf zichzelf op via de website en **wilde** dus graag in gesprek. Overigens gold voor een deel van hen dat ze dat ook graag wilden omdat ze echt onvrede voelen over het huidige coronabeleid. Door te starten met persoonlijke verhalen en expliciet door te vragen op wat mensen willen (gedroomde toekomst) ontstond ook bij hen zicht op de wens achter de boosheid (ook voor de deelnemers zelf). Een ander deel van de mensen was uitgenodigd door burgemeester en wethouder – wat natuurlijk op zich ook motiverend werkt.

Het gegeven dat de gesprekken digitaal werden gevoerd weerhield mensen er niet van om toch persoonlijk te worden – veel van hen waren verbaasd dat ze zo snel met vreemden in een goed gesprek terecht kwamen. Soms wilden mensen na afloop mailadressen uitwisselen omdat er in korte tijd een band was opgebouwd. Dit soort verrassende ontmoetingen met onbekenden is natuurlijk ook net wat veel mensen missen in de coronatijd.

'Schurende' wensen

Een andere observatie betreft de aard van de dromen: regelmatig kwamen wensen op tafel die met elkaar 'schuren'. We noemen een aantal opvallende spanningsvelden:

- **Mensen willen soms tegelijkertijd dingen die lastig samen gaan.** Een veel voorkomend voorbeeld was duurzame keuzes willen maken en ook comfortabel leven en genieten. Dus bijvoorbeeld minder reizen, en tegelijk graag op vakantie gaan en iets van de wereld zien. Online shoppen maar je

schuldig voelen over het verkeer dat dat teweeg brengt... Maar ook tussen gezond en lokaal eten en goedkoop zit een spanning. Net als tussen erop uit willen gaan en willen feesten en gezond leven en bewegen. Mensen vinden het al met al mede hierdoor best spannend of ze hun goede voornemens kunnen vasthouden.

- **Soms zit er spanning op de wensen/belangen van verschillende groepen: wat goed is voor de een is niet altijd goed voor de ander...** Starters snakken bijvoorbeeld naar een einde aan het thuiswerken – ze willen het vak leren en hebben daarvoor mensen om zich heen nodig, ze wonen vaak krap dus hebben niet de goeie faciliteiten of ruimte thuis. Terwijl anderen die bijvoorbeeld meer ervaring hebben, en een groter huis, de rust juist heerlijk vinden en het willen vasthouden. Mensen met een chronische beperking vinden het beeldbellen een uitkomst en hopen dat het blijft, zodat zij makkelijker kunnen blijven meedoen aan meetings, terwijl mensen die soms al een jaar thuiswerken er graag mee zouden stoppen en de ontmoetingen weer live doen. Sommige leerlingen gedijen bij de rust van het thuisonderwijs terwijl anderen er juist echt achterstand door oplopen en eronder lijden. En zo verder.
- **Mensen benoemen ook de toegenomen spanning tussen groepen met verschillende meningen,** bijvoorbeeld over (naleving van) de coronamaatregelen of vaccinaties. Zeker in de samen leven dialoog kwam dit als zorgpunt naar voren. Niet zozeer alleen vanwege die verschillen van inzicht, maar vooral omdat het lastig lijkt daarover met elkaar te spreken: groepen zijn uit elkaar gegroeid en meningen verhard.
- **(Het gebrek aan) ruimte is een beperkende factor voor een aantal wensen.** Niet alles wat iedereen wil kan straks ook, puur vanwege ruimtegebrek. Dat komt bijvoorbeeld naar voren als het gaat om drukte in de natuurgebieden en het groen in de stad. Meer mensen willen vaker de natuur in, maar dat leidt ook tot verstoring van diezelfde natuur. Als het gaat om woonwensen is de droom genoeg, betaalbare, woningen voor iedereen. Dat vraagt (naast bijvoorbeeld financiën) ook heel slim gebruik van de ruimte om dat te realiseren.
- **Wensen lijken soms ook te botsen met bestaande systemen en structuren.** Met name bij de ‘grotere’ vraagstukken zoals klimaat en woningmarkt speelt dit dilemma. De boeren hebben een bepaald verdienmodel, het is niet makkelijk om te gooien naar een meer duurzaam systeem (even los van de vraag of iedereen dat wil). De huizenmarkt is op een bepaalde manier vast komen te staan, waarbij starters er nog maar moeilijk tussenkomen, en er aan de andere kant mensen zijn die wel kleiner willen gaan wonen maar het niet kunnen betalen, hoe krijg je daar weer beweging in?

Overigens hoorden we ook mogelijke oplossingen om met deze spanningsvelden om te gaan, zoals:

- De dialoog (blijven) aangaan en stimuleren. Enerzijds is de dialoog het middel om nieuwe oplossingen te verzinnen anderzijds is het al deel van de oplossing ... omdat de dialoog verbindend en activerend werkt.
- Samen **creatieve**, out of the box, oplossingen verzinnen (bijvoorbeeld echt **andere** manieren van wonen: lege kantoorpanden ombouwen tot studentenwoningen) en lokaal werken (in een bepaalde gemeente of buurt of wijk mensen oplossingen laten verzinnen die aansluiten bij die specifieke situatie – vanuit het vraagstuk redenerend en niet vanuit beleid).
- Flexibiliteit en maatwerk voor iedereen (bijvoorbeeld een pleidooi voor thuiswerken en thuis onderwijs mogelijk maken maar zorgen dat mensen daarin kunnen variëren, naar gelang hun behoefte).
- Voorlichting en campagne en lessen, waardoor mensen het makkelijker krijgen om hun goede voornemens omtrent bijvoorbeeld groen en duurzaam en gezond gedrag vol te houden.
- Krachtig leiderschap en visie van de overheid (bijvoorbeeld op wonen, economie en klimaat). Met de uitnodiging: zet een duidelijke lijn uit en laat burgers dan meedoen om creatieve ideeën te verzinnen.

Kernpunten uit de themadialogen met burgers

De themadialogen waren georganiseerd naar zeven thema's, gedestilleerd uit de verkenningsdialogen waarin we in algemene zin naar kiem- en knelverhalen uit de coronacrisis hadden gevraagd. Elke themadialoog zoomde in op *een* onderwerp dat uit die eerste gesprekken naar voren was gekomen: gezondheid bijvoorbeeld, of natuur en milieu. Van iedere serie themadialogen is een apart rapport gemaakt met een samenvatting van de belangrijkste bevindingen.

In de praktijk bleek dat mensen zowel in hun zorgen als in hun oplossingen telkens dwarsverbanden maakten. Groen kwam bijvoorbeeld op veel plekken terug: natuurlijk bij 'natuur en milieu', maar ook bij een thema als 'gezondheid', 'geluk en ontspanning' en 'wonen en verkeer', omdat groen bijdraagt aan fijne buurten en aan bewegen (wat bijdraagt aan mentale en fysieke gezondheid). En een onderwerp als 'ontmoeten' popte ook overal op: het is zo'n wezenlijk onderdeel van het leven na de coronacrisis dat het op meerdere manieren aandacht verdient. In dit document vangen we de belangrijkste van die rode draden, over de thema's heen.

Als indeling houden we, net als bij de themadialoograpporten, de drie basisvragen uit de gesprekken aan.

1. Wat is er tijdens de coronacrisis in de knel gekomen en wat is er ontkiemd?
 2. Hoe ziet de gewenste toekomst na de crisis eruit?
 3. Wat zijn eerste stappen en concrete ideeën om hiernaar toe te werken?
- We sluiten af met enkele procesobservaties.

1. Knel en kiemverhalen

Elke dialoog startte met de vraag wat er voor de deelnemers op het thema dat centraal stond in de knel was gekomen tijdens de coronacrisis, en wat er juist was ontkiemd aan positieve ontwikkelingen.

Dit leverde een grote diversiteit aan verhalen op, waarbij opviel dat mensen heel open vertelden over hun ervaringen. De inhoud van de verhalen verschilde logischerwijs per thema. Zo waren er aan de tafels over onderwerpen als *geluk en ontspanning* of *gezondheid* verhoudingsgewijs veel zeer persoonlijke verhalen van mensen over hoe zij bijvoorbeeld worstelden met depressieve gevoelens of het afscheid van dierbaren. Bij andere thema's, zoals *natuur en milieu* of *wonen en verkeer*, ging het ook meer over de samenleving als geheel.

Als grote gemene deler kunnen we zeggen dat veel **knelpunten** te maken hebben met:

- ontbreken van ontmoetingen en sociale contacten als gevolg van de corona maatregelen. Mensen missen daarbij de dichtbij-contacten maar ook de wat 'lossere' verbindingen met kennissen of mensen die je toevallig op straat of in het café tegenkomt.
- de beperking van de bewegingsvrijheid en de activiteiten die daardoor komen te vervallen - zoals sporten, winkelen, uitgaan, vakantie of uitjes... Er komt hierdoor een bepaalde mate van zorgeloosheid en spontaniteit in het gedrag.

- persoonlijke verliezen op allerlei vlak (verlies van dierbaren, achteruitgang van eigen (mentale) gezondheid, werk, inkomsten,...)
- zorgen om een toenemende tweedeling in de maatschappij: tussen groepen die echt zwaar geraakt worden door corona die het nog moeilijker krijgen en anderen bij wie het meevalt ('krijgen we geen winnaars en verliezers?'), maar ook de verharding in discussies en de sociale afstand tussen groepen.

Als het gaat om zaken die **ontkiemd** zijn dan zien we als rode draden:

- de creativiteit en veerkracht in de persoonlijke sfeer en in het land als geheel ('we kunnen meer dan we denken').
- bewustwording rond wat (of wie) echt belangrijk is in het eigen leven: meer rust (losbreken uit de 'prestatie maatschappij'), andere werk/privébalans, aandacht voor gezondheid, tijd voor buiten zijn in de natuur.
- bezinning op wat belangrijk is in de maatschappij en de wereld: klimaat, duurzaamheid, solidariteit, brede welvaart.

In veel verhalen kwamen **beide kanten van de medaille** terug. Soms zaten ze in *een* verhaal. Denk aan mensen die:

- enthousiast zijn over het gegeven dat mensen zoveel meer naar buiten gaan om te wandelen en tegelijkertijd bezorgd zijn over de toegenomen druk op natuurgebieden.
- genieten van de ruimte die ontstaat door het thuiswerken en het aan de andere kant lastig vinden hun collega's niet te zien.
- het contact met brede familie en meer algemene kennissen missen en tegelijk genieten van de verdiepte band met het eigen gezin en de kleine kring daaromheen.

- geraakt zijn door de hulpvaardigheid die ze zien in hun eigen buurt, bijvoorbeeld als iemand ziek is, en zich daarnaast zorgen maken over de toenemende verharding en tweedeling in de maatschappij als geheel.

Andere keren zaten de twee kanten van de medaille in verhalen van *verschillende mensen*, zoals bijvoorbeeld:

- veertigers en vijftigers die genieten van de rust die ontstaat door het thuiswerken en het wegvallen van sociale contacten – en jongeren die tegen de muren van hun kamer oplopen of juist heel veel drukte in huis ervaren zonder plek om rustig te studeren, en er naar snakken om weer naar school te kunnen en weer uit te gaan.
- mensen die blij zijn met de ruimte in en om hun huis, en anderen die juist merken hoe klein ze wonen, hoe graag ze meer groen om zich heen willen en hoe moeilijk het is om een andere woning te vinden.
- jonge ouders die – ondanks de drukte die het thuiswerken en -onderwijs ook meebrengt – genieten van de extra tijd thuis met het gezin en anderen, zoals alleenstaanden of mensen die aan zelfisolatie doen in verband met een chronische aandoening, die een grote eenzaamheid ervaren.
- mensen die onverwacht nieuwe hobby's ontdekken en merken dat ze eigenlijk ook goed gedijen zonder alle prikkels, en anderen die juist het leven als een sleur zijn gaan ervaren.
- werknemers die hun werk wel zien wijzigen, maar voor wie qua inkomen of baanzekerheid niet veel verandert en mensen die hun werk zagen verdwijnen of moeten vechten om hun zaak open te houden.

En zo zouden we de lijst nog langer kunnen maken. De coronacrisis raakt iedereen, maar wel echt op een verschillende manier en met een verschillende intensiteit. Hoe het iemands leven beïnvloedt is afhankelijk van

allerlei factoren zoals levensfase, leeftijd, woonomstandigheden, soort werk(verband), karakter, gezondheid...

2. De gewenste toekomst

De tweede vraag uit de dialogen was: wat verdient aandacht in de periode na de crisis? We begonnen bij de brede dromen en verlangens. Mensen deelden letterlijk een foto die past bij hun wensbeeld van de toekomst na corona. Vogels (als symbool voor vrijheid), natuur (groen, buiten) en mensen (met name mensen die samenkomen, elkaar ontmoeten) kwamen op veel van die beelden voorbij. En verder waren ze natuurlijk ook heel verschillend, omdat de onderwerpen zo verschilden. Toch zien we in die variatie vier rode draden terugkeren.

Anderen weer spontaan ontmoeten en de vrijheid en terug

Mensen willen ten eerste twee zaken heel graag terug:

- Elkaar weer kunnen ontmoeten – ook *spontaan*, binnen *en* buiten de eigen bubbel. Je familie en vrienden weer zien, met andere mensen op de werkvloer of school samen leren en werken, kennissen ontmoeten in het café, mensen die je niet kent zien op de markt of waar dan ook... En dan gezellig naast elkaar zitten, elkaar kunnen aanraken en kunnen lachen of bewegen zonder angst of terughoudendheid.
- Vrijheid voor jezelf en anderen om 'jezelf te zijn' en invulling te geven aan zaken die voor het eigen geluk bepalend zijn, bijvoorbeeld kunnen trouwen, weer naar festivals en reizen, maar ook: ruimte om jezelf te kunnen ontplooiën in onderwijs en werk, en voor de mensen die extra geraakt zijn (financieel, mentaal) in de coronacrisis: hulp om hun leven weer op te bouwen.

Bewustzijn van wat er echt toe doet in het leven vasthouden

De crisis heeft daarnaast veel mensen aan het denken gezet over wat belangrijk voor ze is, in hun eigen leven, maar ook in de maatschappij. Het gaat dan om zaken als het waarderen van aandacht en naar elkaar omkijken en voor elkaar zorgen, solidair zijn met anderen, een gezonde werk-privébalans, meer waardering voor de natuur en meer verantwoordelijkheid en betrokkenheid voelen voor de eigen leefomgeving: wijk en buurt. Die bewuste en betrokken levenshouding, of mindset, willen veel mensen bewaren. Dat draagt bij aan hun eigen geluk *en* aan de maatschappij.

Duurzamer en gezonder leven

Een derde thema waar men van droomt ligt op het vlak van gedrag. Bovengenoemde bewustwording en (her)waardering van zaken als rust en groen, gecombineerd met de negatieve effecten van de crisis op mentale en fysieke gezondheid van mensen, leidt ertoe dat men ook droomt van nieuw gedrag: 'groener' en gezonder. Als het aan de deelnemers ligt:

- bewegen straks meer mensen dan ooit in de buitenlucht: sporten in het park en wandelen in de natuur. Dat is niet alleen goed voor het lichaam, maar ook voor de geest en het biedt de mogelijkheid anderen te ontmoeten.
 - combineren ze werk en thuis op een andere manier dan voorheen, waardoor een meer ontspannen tempo van leven ontstaat.
 - eten mensen straks gezonder, duurzamer (vegetarisch) *en* lokaler.
 - recyclen ze meer en ruimen (zwerf)afval op.
- ..om een paar van de belangrijkste concrete voorbeelden te noemen.

Een 'vernieuwd' Nederland?

De laatste groep van dromen en verlangens gaat over Nederland als geheel. De coronacrisis roept wensbeelden op als het gaat om de manier waarop we in dit land samen leven als burgers, de manier waarop we werken, recreëren en wonen. Dan gaat het om zaken als duurzaamheid (landbouw, voedsel, reizen), sociale cohesie (solidariteit, naar elkaar omkijken, ruimte voor diversiteit), natuur (groen in de wijk, ruim baan voor natuurgebieden) en gelijke kansen voor iedereen (op het gebied van economie, wonen). Sommige zaken sluimerden al voor corona – en zijn door de crisis versterkt of pregnanter naar voren gekomen. En mensen uiten de wens om er 'nu' wat aan te doen. Hier kwamen de grote thema's naar voren, waar de mensen die aan de dialogen deelnamen wel een steentje aan willen bijdragen. Er kwamen dan ook veel ideeën naar voren voor creatieve oplossingen – en bovenal uitte men daarbij de wens om mee te denken en doen en daarmee de vernieuwde versie van Nederland *samen* te maken, als overheid, bedrijfsleven, onderwijs én burgers.

3. Concrete ideeën en eerste stappen

De derde stap was om te kijken naar eerste stappen of ideeën: wat zien mensen als manieren om dichterbij de gewenste toekomst te komen?

Aan de ene tafel was het makkelijker om de doorstart naar ideeën te maken dan aan de andere. Bij sommige dialogen kwamen deelnemers al vanaf de start met ideeën voor de toekomst - een aantal *natuur en milieudialogen* waar verhoudingsgewijs veel mensen aan meededen met een 'groen' beroep sprong er in dat opzicht uit. Bij andere gesprekken, met name die waar mensen persoonlijk leed hadden uitgewisseld, was het delen van die

ervaringen voor mensen op zich al een belangrijke meerwaarde van het gesprek. Om binnen het tijdsbestek van 2 uur dan ook direct naar oplossingen te zoeken was dan een grote stap. En met name bij de grote vraagstukken (zoals de woningmarkt, verdeling van welvaart of klimaat) voelen mensen zich ook al snel onmachtig als burger: 'hoe kunnen wij dat veranderen?' Desalniettemin zijn deelnemers in *alle* gesprekken hierover samen gaan nadenken. Er kwamen zowel grote lijnen uit als hele concrete voorbeelden (regelmatig ook initiatieven die al bestaan). Bovendien werd duidelijk dat men zowel een rol ziet voor zichzelf als voor de overheid.

De meeste ideeën waren natuurlijk specifiek voor het onderwerp dat in de dialoog centraal stond. Toch valt ook hier een aantal rode draden op, over de thema's heen.

Ontmoetingen organiseren

Het organiseren van mogelijkheden voor mensen om elkaar te ontmoeten (ook, of juist, buiten de eigen bubbel) kwam bij vrijwel ieder thema naar voren, met telkens een iets ander accent:

- omdat men die ontmoetingen *gemist* heeft en het belangrijk is ze weer te organiseren om het sociale weefsel over bubbels heen weer op te bouwen als de maatregelen voorbij zijn. Veel van de 'zwakkere' verbindingen die mensen hadden zijn helemaal weg komen te vallen, een kickstart om die weer op te bouwen is daarom volgens mensen welkom (bij *samen leven*, bijvoorbeeld).
- omdat die ontmoetingen op zich belangrijk zijn zodat mensen *elkaar kunnen ondersteunen bij herstel*: samen bewegen houdt je beter vol dan alleen, met elkaar praten haalt mensen uit hun isolement of kan helpen

bij het verwerken van stress. (bij *geluk en ontspanning* en *gezondheid* bijvoorbeeld).

- omdat men tijdens de coronaperiode heeft ontdekt *hoe waardevol* het 'samen' is: samen bewegen, samen leren, samen werken... Dan is het inzetten op meer, of andere, ontmoetingen een vorm van *vernieuwing*: kantoorpanden zo inrichten dat het sociale daar de ruimte krijgt, in buurthuizen of horeca ruimte maken voor jongeren om samen te leren en studeren, (bij *werk en onderwijs*, bijvoorbeeld).

De transitie ondersteunen met momenten of rituelen

Het ondersteunen van de overgang van 'coronacrisistijd' naar de volgende fase komt bij een aantal dialogen terug. Het terugkeren naar 'het oude normaal' is iets waar mensen reikhalzend naar uitzien, en wat men tegelijkertijd ook spannend of niet vanzelfsprekend vindt. Hoe maken mensen weer contact over de grenzen van hun eigen kleine kring heen? Hoe geef je verlies en verdriet een plek? Zal de angst zomaar weer wegebben? Hoe wen je weer aan alle prikkels? Hoe herbouw je vertrouwen waar afstand is ontstaan, bijvoorbeeld door verschillen van mening over de maatregelen? Dit heeft volgens deelnemers de komende tijd extra aandacht nodig. Daarom kwam een aantal keren naar voren dat het misschien nodig is om overgangsactiviteiten te organiseren: een 'reconnect' festival voor studenten, een 'wendag' voor mensen die weer naar kantoor gaan, een ritueel of monument om te herdenken, gesprekken op school of elders om verlies en spanningen te verwerken.... Een aantal keren wordt daarbij genoemd dat kunstenaars een mogelijke rol kunnen vervullen.

Voortbouwen op de ideeën uit de samenleving: de toekomst *samen* maken

Voortbouwen op de ideeën en initiatieven in de samenleving die tijdens of door de coronatijd (of ervoor al) zijn ontstaan kwam ook regelmatig terug als idee *op zich*. Naast de inhoudelijke oplossingen die werden geopperd voor een bepaald vraagstuk, kwamen vrijwel altijd ook *proces-suggesties* voor hoe de overheid de creativiteit uit de samenleving (burgers, maar ook bedrijven en scholen) kan mobiliseren. Bijvoorbeeld door: subsidie te verstrekken aan sociale ondernemers of veelbelovende burgerinitiatieven, meer van dit soort dialogetafels te organiseren (landelijk of lokaal), hackathons te organiseren... De veerkracht en creativiteit die tijdens de coronacrisis naar boven is gekomen kan zo worden vastgehouden en uitgebouwd.

Het lijkt er daarbij op dat mensen van de overheid vooral een initiërende, regulerende en faciliterende rol verwachten (denk aan: beleid maken, partijen zoals bedrijven en scholen stimuleren tot het nemen van verantwoordelijkheid, (burger)initiatieven versterken, campagnes over thema's als gezonde voeding en aandacht voor elkaar). Ze willen zelf als burgers graag mee denken en doen (input leveren voor beleid, zelf initiatieven opzetten...). Op zijn minst hopen mensen daarbij op een overheid die 'luistert naar de samenleving', vaker nog houden ze een pleidooi voor een overheid die de creativiteit in de samenleving stimuleert en opzoekt, door mensen uit te nodigen om mee te denken en vooral ook door initiatieven uit de samenleving te stimuleren.

De *lokale* overheid is en voelt daarin heel dichtbij, met name als het gaat over thema's als ontmoeten en verbinden in de samenleving. Het gegeven dat de gesprekken werden voorgezeten door wethouders en burgemeesters konden mensen erg waarderen, en het resulteerde bovendien meer dan eens in een concreet initiatief. In een gemeente gaat men nu bijvoorbeeld fruitbomen

planten om ontmoetingen over bubbels heen te stimuleren, een andere host gaat een post-coronadenktank gaat oprichten (met ook inwoners van buiten deze woonplaats als friskijkers) en in weer een andere dialoog ontstond het plan om in een lokale basisschool lessen over gezonde voeding te gaan opstarten met een lokale boer.

Vooraf bij de grotere thema's, zoals klimaat, welvaartsverdeling, gezondheid en wonen hoopt men daarnaast ook op visionair beleid en sterk leiderschap van de *landelijke* overheid.

4. Procesobservaties

Verbindende, motiverende, blikverruimende gesprekken

Als het gaat over de gesprekken valt in alle dialogen een aantal zaken op (mensen gaven die in de meeste gevallen ook terug aan het eind, bij het afscheid):

- Mensen krijgen energie van anderen ontmoeten 'buiten hun bubbel': andere verhalen en ervaringen vergroten hun blik en leefwereld. En het activeert ook de wens om te helpen. Je kunt bijvoorbeeld in abstracte zin weten dat er woningnood is onder jongeren: het verhaal van een jongere horen maakt dat er direct energie loskomt om iets te *doen*. En het gebeurde regelmatig dat mensen het een (soms licht confronterende) eye opener vonden om een inkijkje in de leefwereld van anderen te krijgen en te merken dat corona nog op een heel andere manier levens beïnvloedt. De grote verschillen tussen verschillende groepen werden zo ineens tastbaar en invoelbaar. Niet alleen het horen van andere verhalen had impact, ook het kunnen vertellen van je eigen verhaal doet mensen goed – zeker bij ervaringen waar persoonlijk leed onder schuil gaat. Mensen waarderen het om gehoord te worden. En te weten dat ze niet de enige zijn, bijvoorbeeld.

- Deelnemers krijgen hoop en moed van de dialogen doordat het *ook* over ideeën en oplossingen gaat en omdat ze gelijkgestemden treffen. Dat het gesprek zo was opgebouwd dat het niet alleen ging over het uitwisselen van ervaringen en zorgen maar ook over het nadenken over de toekomst, gaf mensen inspiratie. Zelfs in de gesprekken waar deelnemers het lastig vonden om oplossingen te bedenken, was het praten erover bemoedigend.
- Mensen noemen opvallend vaak dat de dialogen zelf op zich al een manier zijn om te bouwen aan Nederland na de crisis. Het vraagt wel iemand die ze 'bij elkaar uitnodigt'. Mensen spraken hun waardering uit voor het initiatief, en ook vaak de hoop dat dit een vervolg krijgt – waarbij dan zoveel mogelijk 'iedereen' aan tafel wordt genodigd.

Het is hierbij belangrijk aan te tekenen dat vooral gemotiveerde mensen aan tafel zaten: het overgrote deel gaf zichzelf op via de website en *wilde* dus graag in gesprek. Overigens gold voor een deel van hen dat ze dat ook graag wilden omdat ze echt onvrede voelen over het huidige coronabeleid. Door te starten met persoonlijke verhalen en expliciet door te vragen op wat mensen *willen* (gedroomde toekomst) ontstond ook bij hen zicht op de wens achter de boosheid (ook voor de deelnemers zelf). Een ander deel van de mensen was uitgenodigd door burgemeester en wethouder – wat natuurlijk op zich ook motiverend werkt.

Het gegeven dat de gesprekken digitaal werden gevoerd weerhield mensen er niet van om toch persoonlijk te worden – veel van hen waren verbaasd dat ze zo snel met vreemden in een goed gesprek terecht kwamen. Soms wilden mensen na afloop mailadressen uitwisselen omdat er in korte tijd een band

was opgebouwd. Dit soort verrassende ontmoetingen met onbekenden is natuurlijk ook net wat veel mensen missen in de coronatijd.

‘Schurende’ wensen

Een andere observatie betreft de aard van de dromen: regelmatig kwamen wensen op tafel die met elkaar ‘schuren’. We noemen een aantal opvallende spanningsvelden:

- *Mensen willen soms tegelijkertijd dingen die lastig samen gaan.* Een veel voorkomend voorbeeld was duurzame keuzes willen maken en ook comfortabel leven en genieten. Dus bijvoorbeeld minder reizen, en tegelijk graag op vakantie gaan en iets van de wereld zien. Online shoppen maar je schuldig voelen over het verkeer dat dat teweeg brengt... Maar ook tussen gezond en lokaal eten en goedkoop zit een spanning. Net als tussen erop uit willen gaan en willen feesten en gezond leven en bewegen. Mensen vinden het al met al mede hierdoor best spannend of ze hun goede voornemens kunnen vasthouden.
- *Soms zit er spanning op de wensen/belangen van verschillende groepen: wat goed is voor de een is niet altijd goed voor de ander....* Starters snakken bijvoorbeeld naar een einde aan het thuiswerken – ze willen het vak leren en hebben daarvoor mensen om zich heen nodig, ze wonen vaak krap dus hebben niet de goeie faciliteiten of ruimte thuis. Terwijl anderen die bijvoorbeeld meer ervaring hebben, en een groter huis, de rust juist heerlijk vinden en het willen vasthouden. Mensen met een chronische beperking vinden het beeldbellen een uitkomst en hopen dat het blijft, zodat zij makkelijker kunnen blijven meedoen aan meetings, terwijl mensen die soms al een jaar thuiswerken er graag mee zouden stoppen en de ontmoetingen weer live doen. Sommige leerlingen gedijen

bij de rust van het thuisonderwijs terwijl anderen er juist echt achterstand door oplopen en eronder lijden. En zo verder.

- *Mensen benoemen ook de toegenomen spanning tussen groepen met verschillende meningen,* bijvoorbeeld over (naleving van) de coronamaatregelen of vaccinaties. Zeker in de *samen leven* dialoog kwam dit als zorgpunt naar voren. Niet zozeer alleen vanwege die verschillen van inzicht, maar vooral omdat het lastig lijkt daarover met elkaar te spreken: groepen zijn uit elkaar gegroeid en meningen verhard.
- *(Het gebrek aan) ruimte is een beperkende factor voor een aantal wensen.* Niet alles wat iedereen wil kan straks ook, puur vanwege ruimtegebrek. Dat komt bijvoorbeeld naar voren als het gaat om drukte in de natuurgebieden en het groen in de stad. Meer mensen willen vaker de natuur in, maar dat leidt ook tot verstoring van diezelfde natuur. Als het gaat om woonwensen is de droom genoeg, betaalbare, woningen voor iedereen. Dat vraagt (naast bijvoorbeeld financiën) ook heel slim gebruik van de ruimte om dat te realiseren.
- *Wensen lijken soms ook te botsen met bestaande systemen en structuren.* Met name bij de ‘grotere’ vraagstukken zoals klimaat en woningmarkt speelt dit dilemma. De boeren hebben een bepaald verdienmodel, het is niet makkelijk om te gooien naar een meer duurzaam systeem (even los van de vraag of iedereen dat wil). De huizenmarkt is op een bepaalde manier vast komen te staan, waarbij starters er nog maar moeilijk tussenkomen, en er aan de andere kant mensen zijn die wel kleiner willen gaan wonen maar het niet kunnen betalen, hoe krijg je daar weer beweging in?

Overigens hoorden we ook mogelijke oplossingen om met deze spanningsvelden om te gaan, zoals:

- De dialoog (blijven) aangaan en stimuleren. Enerzijds is de dialoog het middel om nieuwe oplossingen te verzinnen anderzijds is het al deel van de oplossing ... omdat de dialoog verbindend en activerend werkt.
- Samen *creatieve*, out of the box, oplossingen verzinnen (bijvoorbeeld echt *andere* manieren van wonen: lege kantoorpanden ombouwen tot studentenwoningen) en lokaal werken (in een bepaalde gemeente of buurt of wijk mensen oplossingen laten verzinnen die aansluiten bij die specifieke situatie – vanuit het vraagstuk redenerend en niet vanuit beleid).
- Flexibiliteit en maatwerk voor iedereen (bijvoorbeeld een pleidooi voor thuiswerken en thuis onderwijs mogelijk maken maar zorgen dat mensen daarin kunnen variëren, naar gelang hun behoefte).
- Voorlichting en campagne en lessen, waardoor mensen het makkelijker krijgen om hun goede voornemens omtrent bijvoorbeeld groen en duurzaam en gezond gedrag vol te houden.
- Krachtig leiderschap en visie van de overheid (bijvoorbeeld op wonen, economie en klimaat). Met de uitnodiging: zet een duidelijke lijn uit en laat burgers dan meedoen om creatieve ideeën te verzinnen.